

KOLLER ANDRÁS

MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN KORAI BESZÉDEIRŐL

A hazai retorikakutatás az utóbbi évtizedekben a régi magyar irodalom területén is irodalomtudományunk fontos tényezőjévé vált. Elég, ha Bán Imre úttörő munkásságára gondolunk, aki a 16–17. századi irodalomelméleti művek rendszerezését végezte el,¹ Tarnai Andorra, aki a retorikai előírásokat műfajokra alkalmazva tekintette át,² Bartók Istvánra, aki a teljesség igényével vette számba a 17. század retorikai irodalmát,³ Bitskey Istvánra, aki a retorikai szervezőelemeket Pázmány életművében mutatta meg,⁴ Imre Mihályra, aki a *Querela Hungariae* toposz retorikus gyökerét tárta fel,⁵ Kecskeméti Gáborra, aki – egyebek mellett – a halotti beszédek kapcsán összefoglaló módon írta le a 17. századi prédikátorság intézményességét,⁶ és másokra. Megjegyzendő, hogy az átfogó retorikatörténeti kutatások Nyugat-Európában is csak a múlt század második felében bontakoztak ki, nem mellékesen: a strukturalista irodalomelméletek formálódásával együtt.⁷ A kutatások azt is megmutatták, hogy a retorikai szempontú megközelítés és elemzés – már csak műfajelméleti okoknál fogva is – éppen a prédikációs műfajok területén kecsegtet a legtöbb eredménnyel. Írásomban egy, a hazai szakirodalomban kevésbé

¹ *Retorica e barocco*, FK, 1956, 498–508; *A magyar barokk próza változatai*, It, 53(1971), 473–500; *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században*, Bp., 1971.

² *A consultatio Magyarországon: A politikai nevelés irodalmi formáinak és stílusának történetéhez*, ItK, 1986, 637–656; „A magyar nyelvet írni kezdik”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Bp., 1984.

³ *XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikatörténeti tanulságai*, ItK, 95(1991), 1–24; *Az imádság retorikája a XVII. század magyar irodalomelméletében*, ItK, 98(1994), 548–557; *Kísérlet egy elveszett retorika rekonstrukciójára*, MKsz, 113(1997), 212–219; „Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., 1998.

⁴ *Retorika és etika Pázmány Péter prédikációiban*, ItK, 102(1998), 687–695; *Ekkleziológia és retorika Pázmány Péter műveiben*, ItK, 104(2000), 294–310; *Retorikák a barokk korból* (szerk.), Debrecen, 2003.

⁵ *A Querela Hungariae toposz kialakulása a 16. század költészetében*, StudLitt, 28(1991), 9–48; *Retorikák a reformáció korából* (szerk.), Debrecen, 2000.

⁶ *Domini sumus: Vallási tanítás és nemesi reprezentáció a 17. századi halotti beszédek inventiójában*, ItK, 96(1992), 381–398; *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Bp., 1998.

⁷ KECSKEMÉTI, i. m. (1998), 30.

feltérképezett területre⁸ szeretném irányítani a figyelmet, jelesül a 17. század elejének középfokú retorikai oktatására. A következőkben egy folyamatban lévő, tágabb kutatás⁹ egyetlen részterületéről lesz szó, Miskolczi Csulyak Istvánnak Görlitz gimnáziumában írott és előadott beszédeiről.

Miskolczi Csulyak István a szakirodalomban – kultúrtörténeti jelentősége mellett¹⁰ – elsősorban alkalmi költészetével van jelen. Elég, ha arra utalunk, hogy a közelmúlt reprezentatív irodalomtörténetében is az „alkalmi és oktató versszerzés” képviselői közt kapott helyett,¹¹ vagy hogy az Irodalomtörténeti Közlemények folyamának egyetlen Miskolczit tárgyaló cikke is költészetével foglalkozik.¹² Holott jól tudjuk, kortársai kiemelkedő szónoki tehetségnek tartották: „Deák oratioiban (...) lehetetlen talentumát nem tsudálni” – írta róla Pálóczi György.¹³

Miskolczi Csulyak István beszédei két forrásban, egyrészt az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött *Diarium Apodemum*,¹⁴ másrészt a Sárospataki Református Nagykönyvtárban található *Diarium Senioratus mei*¹⁵ című kéziratos gyűjteményében maradtak fenn. A beszédek e két csoportja mind mennyiségi, mind tartalmi tekintetben különbözik egymástól. Míg az első forrás tizenhat, addig a második több mint kétszer annyi, harminchat beszédet tartalmaz.¹⁶ A *Diar. Sen.* hét kivétellel zsinaton elmondott beszédeket tartalmaz, míg a *Diar. Apod.*-ban ilyen beszédet nem találunk. Mindez természetes, ha arra gondolunk, hogy Miskolczi Csulyak a *Diar. Sen.*-t esperessé választásakor (1629) kezdte el írni, s hivatalos jelentőségét jól mutatja, hogy halála után esperesi naplója a zempléni egyházmegye jegyzőkönyvének szerepét töltötte be, s ebben a szellemben is folytatták a második,¹⁷ illetve harmadik¹⁸ kötet.

⁸ Jellemző, hogy például ECKHARDT Sándor hatvan évvel ezelőtti tanulmánya (*Magyar szónokképzés a XVI. századi Strasszбургban*, Értekezések a Nyelv- és Széptudományi Osztály Köréből, 26[1944]) ma is alapvető jelentőséggel tud bírni.

⁹ A munka alapja Miskolczi Csulyak összes fennmaradt beszédének publikálása.

¹⁰ Pl. JAKÓ Zsigmond, *Miskolci Csulyak István peregrinációs albuma*, AHistLittUnivSzeg, 10–11(1971), 59–72; BENKŐ Elek, *Rovásírásos bejegyzések Miskolci Csulyak István peregrinációs albumában*, Erdélyi Múzeum, 56(1994), 81–83; GYULAI Éva, *Miskolci Csulyak István (Homo privatus, politicus-ecclesiasticus, literatus)*, Széphalom, 4(1992), 33–39; Uő, *Alkalmak és alkalmatlanságok (Miskolci volt-e Miskolczi Csulyak István?)*, Új Holnap, 7(1996), 62–79; Uő, *Miskolci Csulyak István miskolci működése (1612–1616)*, Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, 40(2001), 225–244; SISKÁ József, *Miskolci Csulyak István*, A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Közleményei, 27(1991), 243–255; BALOGH Judit, *Miskolci Csulyak István és a magyar puritanizmus*, Új Holnap, 7(1996), 80–87.

¹¹ *A magyar irodalom története*, II, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., 1964, 108–110.

¹² ÖTVÖS Péter, *Miskolci Csulyak István néhány versének forrás- és stíluskérdéséről*, ItK, 74(1970), 530–535.

¹³ PÁLÓCZI György, *Az olaszlisztkai református egyház története*, kézirat, Sárospataki Református Főiskola Könyvtára, 33r.

¹⁴ Jelzete: Oct. Lat. 656. Mikrofilmje: FM1/2287 (uo.).

¹⁵ Jelzete: Kt. 16. Mikrofilmje: OL 1907 (uo.).

¹⁶ Pontosabban harmincnégyet, ugyanis két beszédnek csak a címét közli a tartalomjegyzékben.

¹⁷ 1638–1653.

¹⁸ 1653–1672.

A beszédek nyelvek szerinti megoszlása körülbelül ugyanazt az arányt mutatja mindkét kéziratban: a *Diar. Apod.*-ban a tizenhat beszéd közül tizenegy latin, öt magyar nyelvű, a *Diar. Sen.*-ban a harminchat beszéd közül huszonhat latin, tíz magyar nyelven íródott.

A beszédek mindkét forrásban gondosan elkülönített csoportot képeznek. Ez azonban önmagában nem jelenti a beszédek kitüntetett szerepének bizonyítékát, tekintve, hogy e kéziratokban Miskolczi Csulyak feltűnő gondossággal rendszerezte egyéb feljegyzéseit (útleírását, verseit, illetve esperesi jegyzőkönyveit) is. Klaniczay Tibor úgy vélte, hogy léteznie kellett egy prédikációgyűjteménynek, amely Miskolczi Csulyak prédikatori teendőivel összefüggő templomi beszédeit foglalta magába.¹⁹ A fent említett gondosság, amellyel műveit feljegyezte, kétségtelenül valószínűvé teszi egy ilyen gyűjtemény egykori létezését (vagy lappangását napjainkban). Tekintve, hogy a fennmaradt ötvenkét beszéd mint egységes corpus egyedülálló a maga nemében, hiszen – az egyéb prédikációgyűjteményektől eltérően – alkalmi és ünnepi beszédeket is tartalmaz, a prédikációk elvesztése még fájdalmasabb ténynek tűnik: a kétféle (alkalmi, illetve prédikációs) beszédek, azaz oratiók és conciók együttes vizsgálata ugyanis kivételes módon világíthatna be egy, a 17. század első felének vallási életében, küzdelmeiben fontos szerepet játszó prédikátor szellemi műhelyébe.

Ha a két kéziratos forrást abból a szempontból vetjük össze, hogy melyik a hasznosabb, mikor Miskolczi Csulyak beszédeinek főbb jellegzetességeiről kívánunk információt nyerni, előnyösebbnek tűnik a *Diar. Apod.* beszédeit fellapozni. Elsősorban mivel az ebben rögzített beszédek nagyobb időtartamot fognak át: a legkorábbi darabok 1602-ből, a legkésőbbi 1628-ból származik, szemben a *Diar. Sen.* 1629 és 1645 között keletkezett beszédeivel, másrészt elhangzásuk körülményeit illetően sokszínűbb tulajdonságokkal bírnak, többféle retorikai alaphelyzetet jelenítenek meg, mint az utóbbi kézirat elsősorban reprezentációs alkalmakra szánt beszédei.

A beszédeket Miskolczi Csulyak tematikus rendbe illesztette, a 151v folián *Orationes selectiores sequuntur* cím vezeti be csoportjukat. A beszédek időrendi sorban követik egymást.²⁰ A több mint ötven lapnyi gyűjtemény nem csak beszédeit tartalmazza: a kronológiai rend betartásával versek,²¹ illetve életrajza emlékezetre méltó eseményeinek felsorolása²² szakítják meg a prózai szövegek sorát. A *Diar. Apod.* beszédei – újabb kori szövegkiadásukat is figyelembe véve – a következők:

1. Σκιαγραφία Vitae Ciceronianae (Görlitz, 1602. január 24.) ff. 152r–156v.
2. Verborum Christi Consummatum Est orthodoxa meditatio (Görlitz, 1602. április 15.) ff. 157r–160r.

¹⁹ *Régi magyar költők tára*, XVII. század, 2, szerk. KLANICZAY Tibor, KOVÁCS József, STOLL Béla, Bp., 1962, 39–88: Miskolczi Csulyak István.

²⁰ Ff. 152r–263r.

²¹ Ff. 167r, 171v, 176v, 179v–180r, 200r, 200v, 216r, 225r, 227r, 239v–245r, 255v–260r, 261v–262r. Kiadva: RMKT XVII/2, 39–88.

²² *Memorabilia memoranda* (ff. 264r–266r). Kiadva: RMKT XVII/2, 282–283.

3. Oratio qua Pontificorum quatuor de Purgatorio argumenta confutantur (Görlitz, 1602. augusztus 22.) ff. 160v–164r.

4. Prologus examini syllogistico, de justificatione hominis coram Deo, Praemissus (Görlitz, 1602. október 31.) ff. 164v–166v.

5. Adhortatio ad studium sapientiae, in panegyri scholastica (Tarcál, 1607. július 15.) ff. 167v–171r.

6. Oratio de nato Messia (Tarcál, 1607. december 27.) ff. 172r–176r.

7. Encomium Grammaticae et Latinae linguae (Tarcál, 1608. február) ff. 177r–179v.

8. Meditatio Amarissimae Domini nostri Jesu Christi Passionis (Tarcál, 1608. április 4.) ff. 180v–189r.

9. Encomium Serenissimi Ungariae et Transylvaniae Principis Stephani Bochkai defensoris Ungariae aeternum colendi (Tarcál, 1608. július 20.) ff. 189r–194v.

10. Az diadalmas Bochkai Istvan fejedelemnec dicheretes viselt dolgairól való Oratio (Tarcál, 1608 nyara) ff. 195r–199v.²³

11. Oratio de legum origine atque fine (Tarcál, 1608) ff. 360r–362v.

12. Homilia in funere Spectabilis ac Magnifici Domini Domini Sigismundi Rakoczi (Szerencs, 1609. január 21.) ff. 201r–215v.²⁴

13. Concio funeralis in sepultura Magnifici domini domini Ludovici Rakoczi (Szerencs, 1612. február 29.) ff. 228r–239v.²⁵

14. Az tekintetes es Nagysagos Felső Vadaszi Rakoczi Sigmondnac, Pataknac, Makoviczanac, Sarosnac, Ledniczenec, Szerentsnec es Onadnac Szabad uranac, el temetesenec idején az Szerenci templomban 1620 esztendőben 8 Febr. Lőt Oratio ff. 246r–255v.²⁶

15. Exemplum Salutationis Ecclesiasticae qua salutanda fuerat Serenissima Catharina nata Marchionissa Brandenburgica (Kassa, 1626. március 1.) ff. 260r–261r.

16. Sermo, quo Serenissimum principem Dominum Dominum Gabriel Bethlen 3 Septembris 1628 (...) oppidum Liszka transeuntem nomine oppidi compellavi f. 263r.

Fájdalmas tényként könyvelhetjük el, hogy az e helyütt szereplő latin nyelvű beszédek közül egy sem került kiadásra, sőt, a *Diar. Sen.* kiadott latin nyelvű beszédei közül is három csak magyarul olvasható.²⁷ A kiadott, illetve kiadatlan beszédek aránya 1962, a Régi Magyar Költők Tára megfelelő kötetének megjelenése óta, ahol a beszédek lelőhely szerint és közlésük adataival együtt kerültek közlésre, nem változott.

Miskolczi Csulyak önéletrajzában részletesen leírja tanulmányainak sorát, megemlítve mindazon lépcsőfokokat is, amelyek végül retorikai eszközökkel bánni tudó prédikátorrá válását segítették elő. Itt röviden csak azokra az állomásokra utalunk, ahol konkrét példákkal támasztja alá ez irányú tanulmányi előmenetelét. Tanulmányait, anyja utasításának megfelelően, Liskán, a Soklyosi Mihály igazgatósága alatt működő iskolában

²³ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 12(1928), 89–95 (kiadta ZSINKA Ferenc).

²⁴ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 12(1928), 95–107 (kiadta ZSINKA Ferenc).

²⁵ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 12(1928), 107–114 (kiadta ZSINKA Ferenc).

²⁶ Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár, 12(1928), 114–122 (kiadta ZSINKA Ferenc). Megjegyzendő, hogy Zsinka a beszédekből nagyobb részeket kihagyott, általában a homiletikai fejtegetéseket.

²⁷ *Diar. Sen.* 325v–326r, 400r–401v, 418v–420r.

kezdté: „exegit, inque scholam rapi jussit, cui tunc praefuit Michael Sokliosius.”²⁸ Kéthárom év elteltével már lefordította és skandálta Ausonius disztichonjait és Cato *Moraliját* („disticha Ausonii moralia, Catonis nomine nuncupata et interpretarer vernacule, et ruditer scanderem”)²⁹ és alaposan megtanulta az egyes ünnepnapok himnuszait, antifonáit és népénekeit („festivorum dierum hymnos, antiphonas, vulgaresque cantiones ap-prime didici”).³⁰ Még nem volt tíz esztendő, mikor Tardi György vezetésével megtanulta a görög olvasást: „Anno 1584 sub Georgio Tardi Graecam lecturam didici, initio facto ab illo dominicalis Euangelii textu, Ego sum pastor.”³¹ Kilenc évesen Újhelyen Molnár Gergely *Grammaticájának* alapjait („elementa Grammaticalia Georgii Molnaris memoriae mandare accepi”),³² továbbá a ragozást és szerkesztést Ináncsi Gergely kezdte emlékezetébe vésni („genibus suis saepissime impositum declinare et construere [...] fideliter instruxit”).³³ Ináncsit Sárospatakra is követte, ahol az igeragozás csínját-bínját tanulta meg („ubi per semestre subsistens paradigmata Graeca, activae, passivae et medio vocis τύπτω [...] fideliter accepi”).³⁴ Újhelyre visszatérve Ináncsi tanácsának megfelelően Crusius görög grammatikáját tanulta („me grammaticam Graecam Crusii strenue discere mandavit”).³⁵ Újabb debreceni kitérő után Újhelyen Tolnai Ferenctől a dialecticát tanulta meg és Lucas Lossius *Dialecticájának* kérdéseire jegyzeteket készített („sub quo primum ex Dialecticis, quid sit subjectum, quid praedicatum didici, inque erotemata Lucae Lossii Dialecticae annotationes excerpsi”).³⁶ Harmadik debreceni tartózkodása alatt, tizennyolc éves korában Taraczk János iskolavezetése alatt már görögül ragozott, szillogizmusokat alkotott, megfordította a proposíciókat, visszavezette a modusokra, s a Pons Asianus és a dialectica segítségével eszét csiszolta („et Graeca declinare, syllogismos formare, convertere propositiones, et ad modos reducere, cum Ponte Asiano et Syllogismo circulari didici”).³⁷ Amikor ismét Sárospatakon tanul, említésre méltónak tartja Debreczeni M. Boldizsárt, aki 1598. szeptember 8-ától Fortunatus Crellius *Logicáját*, Cicero Milo érdekében mondott védőbeszédét és Theokritosz görög verseit adta elő: „ad lectoris munus adductus est Balthasar M. Debrecinus anno 1598. 8. septembris, qui logicam Fortunati Crellii, Ciceronis pro Milone orationem, et Theocriti poema Graecum enarravit.”³⁸ Mielőtt Thököly Miklós kíséretében Görlitzbe, majd Heidelbergbe mentek volna, másfél évet Sárospatakon töltöttek, ahol Miskolczy Csulyak egyrészt szorgalmasan tanulmányozta a szabad és kötött görög beszédet („Graecis praecipue solutae item et ligatae

²⁸ *Diar. Apod.* 297v.

²⁹ *Diar. Apod.* 297v.

³⁰ *Diar. Apod.* 297v.

³¹ *Diar. Apod.* 297v.

³² *Diar. Apod.* 298r.

³³ *Diar. Apod.* 298r.

³⁴ *Diar. Apod.* 298r.

³⁵ *Diar. Apod.* 298r.

³⁶ *Diar. Apod.* 298v.

³⁷ *Diar. Apod.* 298v.

³⁸ *Diar. Apod.* 301r.

orationi incumberem”),³⁹ másrészt, indulásuk előtt, beszédet tartott a harag orvosságairól: „Patakinum habita prius de remediis irae oratione reliquimus.”⁴⁰ A görlitz és heidelbergi évek természetesen a tanulmányok egy új, magasabb fokát jelentették. Görlitzben – amint beszámol róla – elsősorban a szónoklattannak és a poétikának szentelte magát: „oratoriae ante omnia et poeseos facultati impendi operam.”⁴¹ Az, hogy görlitz beszédeinek fő mintája Cicero volt, nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy milyen nagy szorgalommal forgatta műveit: „Ut vero orator evaderem orationes Ciceronis a 26. Octobris dies noctesque indefesso studio ita diligenter perlegi, phrasesque quantum potui excerpsi, ut finem 19. decembris imponerem.”⁴² Természetesen Cicero mintaképül való választása elsősorban nem Miskolczi Csulyak személyes választása, hanem a református oktatási gyakorlat általános törvénye volt.⁴³

Az életrajzi adatokból az derül ki, hogy Miskolczi Csulyak a kor református oktatásának szokásos útját járta végig. Az ortográfia elsajátítása után Ináncsi Gergelynél az etimológiát és a szintaxist tanulta, az előbbi Újhelyen, az utóbbit Sárospatakon. Tolnai Ferentől már a dialektika alapjait sajátította el, és bevezetést nyert a görög nyelvbe is. Mindez azt jelenti, hogy Görlitzben, majd Heidelbergben nem megalapoznia, inkább csak tökéletesítenie, illetve magasabb szintre kellett emelnie addigi tudását, s pótolnia hiányosságait (főleg az auctorolvasás tekintetében). Mindenesetre görlitz beszédei már mint kész szónokot állítják elénk Miskolczi Csulyakot. Megjegyzései, amelyek gyors észjárására („vero ingenio valebam plurimum”),⁴⁴ szorgalmára („nemo [...] me [...] invitum scholae limina salutare viderit”)⁴⁵ és elismertségére („M. Helias Cuchlerus conector”⁴⁶ fateretur, me praeter se non vidisse alium, qui intra manum spatium majores in literis fecisset progressus”)⁴⁷ vonatkoznak, a későbbi pályakép ismeretében nem tekinthetők pusztán üres dicsekvésnek.

Molnár Gergely (megh. 1564) *Grammatikája* a középfokú oktatás legelterjedtebb darabja volt.⁴⁸ Ma már nehezen megállapítható, hogy a mű melyik kiadását használta, nem kizárható, hogy az 1556-os első kiadásból⁴⁹ tanult. Lucas Lossius (1503–1582) és Fortunatus Crellius a református oktatásban elfoglalt helyének jelentőségét jól mutatja, hogy pedagógiai érdemeik egy-egy, róluk, illetve hozzájuk szóló versben is felbukkannak. Lossius így szól saját készítésű sírversében: „...Qui publi decies quinos atque amplius annos / Tradidit hic artes cum pietate bonas, / Edidit et facili qui simplicitate libellos, /

³⁹ *Diar. Apod.* 301v.

⁴⁰ *Diar. Apod.* 301v.

⁴¹ *Diar. Apod.* 302v.

⁴² *Diar. Apod.* 302v.

⁴³ ECKHARDT, *i. m.*, 7.

⁴⁴ *Diar. Apod.* 297v.

⁴⁵ *Diar. Apod.* 297r.

⁴⁶ Ti. Gymnasii Gorlicensis.

⁴⁷ *Diar. Apod.* 303r.

⁴⁸ VARGA András, *Adatok Molnár Gergely grammatikájának történetéhez*, MKSz, 100(1984), 127.

⁴⁹ BARTÓK István, *A humanizmustól a klasszicizmus felé: Molnár Gergely grammatikájának 1700 előtti kiadásairól*, MKSz, 111(1995), 359.

Non paucos, Christi, Pieridumque scholis.”⁵⁰ Fortunatus Crellius *Logica* című művéhez Melanchthon írt verset, ahol ezt írja: „...Hunc tu quisquis amas antiqua Lycea libellum / Care puer, docili volvere manu. / Sic delibatis avido bene pectore rivis: / Dulcius ex ipso postmodo fonte bibes.”⁵¹ E könyvek elsősorban *gyakorlati* hasznosságuknak köszönheték sikerüket és tartós használatukat a református oktatásban, s ezen az sem változtatott, hogy például Lucas Lossius a maga korában erőre kapó lutheri ortodoxia élharcosa volt.

A görllitzi gimnázium egyébként nem volt ismeretlen a magyar diákok előtt, a 16. században három ismert személyiség is tanult falai között: 1557-ben Stöckel Dávid, 1566-ban Eck Bálint, 1592-ben és 1593-ban Spillenberger Sámuel.⁵² A jövődó prédikátor bizonyosan nem érezte magát idegenül abban az iskolában, melynek szabályzata már évtizedekkel korábban kiemelte a hangos szó használatának jelentőségét: „de Deo et doctrina Prophetica et Apostolica crebros in Scola nostra sermones haberi, et ipsos quasi parietes adsidia invocatione Dei undique personare volumus”.⁵³ Az élőszó alkalomadtán büntetések kiszabásakor is felmerülhetett, szembeállítva a pénzbüntetéssel vagy a testi fenyítéssel: „volumus ut talia levia delicta luan, non multa pecuniaria, ut alicubi fieri solet, aut corporis semper castigatione, sed ἐπιτιμῶ continuate et liberali, videlicet recitatione alicuius pagellae ex aliquo autore Oratorio, Poëtico, aut Historico, sive Graeco sive Latino, sive eorum aliquo, qui ordinarie in scola praeleguntur, aut praelecti sunt, vel qui alioqui de praeceptorum admonitionibus in adolescentiae manibus esse iubentur.”⁵⁴ Különös gondot fordítottak a latin nyelv mindennapos használatára: „Inter liberalis disciplinae officia nominatim et hoc requirimus, ut pueri et inter se collocuturi inter latino ubique sermone utantur.”⁵⁵ Thököly Miklós és kísérete, Miskolczi Csulyak tanulmányaival kapcsolatban azonban e példánál mégis többet nyomhatott a latban, hogy a görllitzi gimnázium elsődleges és legfontosabb feladatának tanulónak az akadémiai követelményekre történő felkészítését tekintette: „Equidem in hoc unum omni cura incumbimus, ut ad Academias adolescentes quam rectissime praeparemus.”⁵⁶

*

Az, hogy a továbbiakban a görllitzi gimnáziumban írott beszédeit külön egységként vizsgáljuk, több okkal is magyarázható: egyrészt – nem tekintve el keletkezésük körülményétől, iskolai jellegüktől – a későbbi szónokot mintegy in statu nascendi mutatják meg; másrészt viszont, éppen a speciális körülményeket figyelembe véve, alkalmasak

⁵⁰ Adam MELCHIOR, *Vitae Germanorum philosophorum qui seculo superiori, et quod excurrit, philosophicis ac humanioribus literis clari floruerunt*, Frankfurt, 1615, 309.

⁵¹ Davidis PAREI (...) J. Philippi PAREI (...) *Musae fugitivae*. (...) acc. Georgii THURII (...) *Musa posthuma*, Neustadt (...), 1615, 143–144.

⁵² FRANKL Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Bp., 1873, 247.

⁵³ *Disciplina et Doctrina Gymnasii Gorlicensis*, edita a Petro VINCENTIO rectore, Gorlicii, 1566, B3r.

⁵⁴ *Disciplina et Doctrina*, D1r.

⁵⁵ *Disciplina et Doctrina*, D1r.

⁵⁶ *Disciplina et Doctrina*, E2r.

lehetnek arra, hogy megvilágítsák a korabeli iskolai szónoklattan gyakorlatának egynémely jellegzetességét, amelyhez igen kevés forrás áll egyébként rendelkezésre.

Megjegyzendő, hogy éppen a forrásanyag szűkössége okán nő meg a jelentősége az olyan dokumentumoknak, mint a Thurzó Imrének (1596–1620), Thurzó György nádorispán (1567–1616) fiának retorikai dolgozatait tartalmazó füzet.⁵⁷ A mintaszónoklatokat tartalmazó kézirat ugyanannak az oktatási rendnek a dokumentuma, amely Miskolczi Csulyakot is edzette, különösen, hogy nevelője, Jeremias Spiegel révén Thurzó Imre a német iskolákban megszokott képzéssel ismerkedett meg. „Az iskolás műveltség foglaltainak tekinthetők e szónoki gyakorlatok” – fogalmaz Balassa.⁵⁸ A Thurzó-féle füzet első részét kitevő, velős igazságokat röviden kifejező gyakorlatok természetesen hiányoznak a Miskolczi Csulyak-írások közül, hiszen a görllitzi időszakban már túl volt a szónoki oktatásnak ezen bevezető, a beszédek írásához előkészítő gyakorlatokat nyújtó fokán. A Thurzó készítette szónoki beszédek viszont, melyek a kézirat nagyobbik hányadát teszik ki, már összevethetők Miskolczi Csulyak Görllitzben összeállított oratióival. Összehasonlításukkal nem pusztán az oktatási metódusok hasonlósága tapintható ki, de a beszédek mögött meghúzódó szellemi háttér is.

A dolgozatok Thurzó Imre esetében háromféle anyagból veszik témájukat: a Szent-írásból, a klasszikus szerzőkből, valamint a tanulmányokkal kapcsolatos sentenciákból. Miskolczi Csulyaknál a harmadik témaanyag hiányzik: a Cicero életéről szóló beszéd után három vallási tárgyú oratio következik. A témákban megnyilvánuló különbözőség mellett a beszédek típusai is eltérnek a két szerző anyagában, ezúttal is Thurzó javára, már ami a nagyobb változatosságot illeti.⁵⁹ A tematikus, illetve típusos különbségek elsősorban nem a beszédek mennyiségének különbségéből fakadnak (Thurzótól tizenhárom, Miskolczi Csulyaktól csak négy iskolai beszéd maradt fenn, nem beszélve arról, hogy a Thurzó-kézirat szerzője teljes retorikai tanulmányainak lenyomata, szemben Miskolczi Csulyakkal, akinek beszédei e tanulmányok egyetlen szakaszát reprezentálják, vélhetőleg azt sem a maga teljességében), hanem mindenekelőtt a két tanuló jövőendő életpályájának és hivatásának eltérő voltából: míg Thurzó Imre politikai pályára, addig Miskolczi Csulyak egyházi szolgálatra készült. Tanulmányaik tehát alapvetően különböző retorikai kihívásokra kellett hogy előkészítsék őket: Spiegel elsősorban az államvezetéssel, közigazgatással kapcsolatos beszédek írására szorította tanítványát, ezzel szemben Miskolczi Csulyak későbbi prédikátori teendőire tekintettel alakította beszédeinek tárgyát, jóllehet az alap, amelyre támaszkodva dolgozataikat megformálták, a humanista örökségre építő és azt formáló reformáció, mindkettőjük esetében ugyanaz.

Görllitzi beszédei – tekintve, hogy Miskolczi Csulyak beszédeit időrendben jegyezte fel – a *Diar. Apod.* gyűjteményének elején állnak. Görllitzben elmondott beszédei közül négyet tartott feljegyzésre méltónak diáriumaiba, ám valószínű, hogy több beszédet is

⁵⁷ Ismertetését lásd BALASSA Brúnó, *Thurzó Imre retorikai dolgozatai*, Magyar Paedagogia, 38(1929), 248–258.

⁵⁸ BALASSA, *i. m.*, 249.

⁵⁹ A Thurzó-beszédek – egyszerűsített – típusai: tételfejtő-, szituációs-, dialektikus- és magasztaló beszédek. Lásd BALASSA, *i. m.*, 250–254.

készített, segíthetett neveltjének is ilyenféle munkáiban, amint Thököly Miklósnak később, immáron Heidelbergben, nyomtatásban is megjelentetett téziseiben⁶⁰ bizonyosan felfedezhető Miskolczi Csulyak keze nyoma.

Vélhetően a beszédek iskolai jellegéből következően Miskolczi Csulyak igyekezett mondanivalóját a lehető legszínesebb köntösbe öltöztetni, minél több retorikai alakzat felhasználásával.

Az első két beszéd exordiaiban összehasonlítással (*comparatio*)⁶¹ él: az első beszédben Cicero a többi filozófussal és szónokkal hasonlítja össze („Si quis magna Philosophorum vel Oratorum, studiosi Adolescentes, nostra Patrumque memoria, ob multiplicem variarum rerum scientiam, innumeraque in Rempublicam promerita, non aeterna solum laudi dignus judicandus, verum etiam propter egregias suas virtutes, sapientiamque prope divinam, crebris sermonibus recolendus, posteritati literatae commendandus esse videtur: unus profecto ex multis aliis M. T. Cicero, et laudibus ad coelum evehendus...”),⁶² a másodikban Krisztus utolsó szavainak súlyát a hét görög bölccsel („Si septem illa Graeciae lumina et columnae sapientiae, Auditores sapientes inquam illi aureo Phoebi tripode dignissimi, [quorum viva virtutum imago vigeat memoria saeculorum omnium: quam posteritas alet, aeternitas semper intuebitur, celebritatem nobis et famae nulla obscuratura est oblivio] omnium eruditorum calculo, non sapientiae solum nomine digni iudicati sunt: verum etiam omnia ipsorum dicta, sententiae memoratu dignissimae, instar hominum e coelo in hanc delapsorum terram in admiratione habitae, honoratae, conservatae, posteritati futurae libris, fidissimis memoriae custodiis et conservatoribus mandatae sunt”).⁶³ A két eset azonban nem egyforma súllyal esik a latba: míg Cicero az ókor jelesei egyikeként kerül kiemelésre, addig Krisztus szavai éppen az egész pogány világ bölcsességéhez mérten jelenítenek meg egy magasabb dimenziót: „Quanto magis unici capitis et Salvatoris nostri Jesu Christi, qui solus est aeterna aeterni Patris sapientia, sermones altâ mente recolendi, imis praecordiorum visceribus inscribendi, inculpendi, dies denique et noctes creberrimi de iis sermones instituendi sunt.”⁶⁴ Vagyis a második esetben Miskolczi Csulyak nem pusztán összehasonlít, de szembeállítás révén ki is emeli. A comparatióval nyitott exordium retorikai eszköze későbbi beszédeiben is megjelenik, például az 1607-ben Tarcalon tartott karácsonyi oratórájában: „Si plerique hominum, plurimis in locis, nulla synodi Nicenae habita ratione, mortalium legibusque fati mortisque subiacentium, ponderosaeque jugae calamitatis mole pressorum, sodalium suorum chorum, amicorum catervam, coetum vicinorum frequentem, ad epulas suavi humanitatis lepore conditas convocando, ibi denique comiter hilariterque comessando, natales solent celebrare: multo equidem magis

⁶⁰ *De nobilitate*, Heidelberg, 1604, RMK III, 1013; *De stratagematibus*, Heidelberg, 1606, RMK III, 1028; *De libero arbitrio*, 1606 = PAREUS, *Collegium theologicorum*, I, Heidelberg, 1611, 653–655.

⁶¹ A retorikai szakkifejezések, az egységesség érdekében, egyetlen műből, a *Rhetorica ad Herennium*-ből vették.

⁶² *Diar. Apod.* 152r.

⁶³ *Diar. Apod.* 157r.

⁶⁴ *Diar. Apod.* 157r.

a toto mortalium coetu, in hoc patentissimo frequentissimoque orbis theatro, sacratissimae virginis Mariae Filioli natalis sanctificandus erit: sanctificandus, inquam, non comessando, sed templum Dei frequentando; non epulis caducis, sed dapibus spiritualibus; non potu viri meraci suavissimo, nec Ambrosia poetarum cibario; verum dapibus immortalibus, et nectare, famem sitimque animi diebus hisce solemnibus, ocyus fugando.”⁶⁵ A harmadik görli tzi oratóiában, miként a negyedikben is, nem beszélhetünk valódi exordiumról: a bevezetés voltaképpen az érvelés (argumentatio) tételét (propositio) állítja már fel: „Inter varia variarum haereseôn placita, Curiales, e paganismi lacunis deprompta, inque doctrinam Ecclesiae sanam et incorruptam insinuata et infarcta, si ullum post hominum memoriam dogma exstitit: in quo non disseminando solum vaferinus ille mendaciorum architectus Satan nihil intentatum reliquit: rasa Monachorum turba summa animi contentione elaboravit: venenosa Jesuitarum caterva diei noctem conjunxit: verumetiam in eo stabiliendo, longe lateque propteragando Ecclesia Romana singulari quadam zelotypia desudavit: multos pro effectione, plures pro patrocinio labores pertulit: plurimas duxit noctes insomnes; ut etiamnum desudat, perfert, ducit: dogma certe de Purgatorii igne exsistit.”⁶⁶

Miskolczi Csulyak *közvetlen* bevezetései sikeresen elkerülik az exordiumok általános hibáit: a beszéd egészéhez képest nem tekinthetők túl hosszúnak, stílusuk nem mesterkél (a hosszú körmondatokban az ellentétek megjelenítése arányosan kimért), szervesen kapcsolódnak a beszéd témájához, s alkalmasak a hallgatóság figyelmének felkeltésére – gondoljunk csak a második oratio összehasonlítással történő kiemelésére.

A bevezetés terjedelme az első beszédben a legnagyobb, nagyjából az egész beszéd egyötödét teszi ki, ám ez, ha a beszédnek Cicero életét tárgyaló egyenes vonalú jellegére (neve, szülei, gyermekkora, írásai, halála, temetése) gondolunk, érthető is. Az exordium első mondatában felvetett állítást („unus profecto ex multis aliis M. T. Cicero, et laudibus ad coelum evehendus: et vitae ejus cursus universus ad unguem tenendus: et ejus eloquentia et dicendi vis, in succum sanguinemque, quod ajunt, conoscenda est”)⁶⁷ indoklás (‘αἰτία)⁶⁸ követi („Etenim si scientiam viri divini, si virtutem, si res denique gestas ob oculos profuerimus: summa in eo omnia fuisse comperiemus: siquidem nemo ipso juris peritior: nemo fide, religione, private in patriam diligentior aut sanctior commemorari poterit”),⁶⁹ majd egy szerénykedő formulával tett ellenvetés (adversio) jön: „Verumenim vero fortassis nunc ignorus legum consuetudinisque nunquam satis laudatae, miretur; quid sit, quod, cum tot eruditi adolescentes sedeant, quibus ego neque usu, neque ingenio, imo nec dicendi promptitudine sim comparandus, puta tyro hujus exercitationis: ego potissimum hujus eloquentissimi Ciceronis vitam et res gestas ex hoc insolito mihi ad dicendum loco recensere, et oratione exponere constituerim.”⁷⁰ Az el-

⁶⁵ *Diar. Apod.* 172r.

⁶⁶ *Diar. Apod.* 160v.

⁶⁷ *Diar. Apod.* 152r.

⁶⁸ Miskolczi Csulyak lapszéli megjegyzése.

⁶⁹ *Diar. Apod.* 152r.

⁷⁰ *Diar. Apod.* 152r.

lenvetés logikai felépítése lehetővé teszi, hogy a bevezetés conclusiója rövid egy mondatnyi legyen; ugyanis a képzetlenségét érhető vádak a hallgatóság részéről történt megbízással veri vissza: „qui uno ore, suffragiis et sententiis consentientibus, mihi quamvis longe inferiori, quam ut tantum onus humeris meis subire possim, hoc perorandi munus obtulerunt: quorum ego vel benevolentiam erga me ignorare, vel auctoritate aspernari, vel voluntati negligere nec volui nec debui.”⁷¹ Ezzel a fogással nemcsak az adversio érvét hártja el, de a beszéd folyását a hallgatók (sőt jelen esetben Commilitones) felemlítésével terelheti vissza a természetes beszédszituációba.

A legösszetettebb bevezetés a második beszédé: a comparatióban foglalt kijelentést magyarázat erősíti meg, majd külön az összehasonlítás számára megfogalmazott conclusio következik („Quae cum ista sint, aequum est justum, maximeque necessarium est, non a sapientissimis Graeciae viris, sed ab ore capitis nostri Christi pendere”),⁷² mely azáltal, hogy immár érvekkel alátámasztva ismétli meg lényegében ugyanazt a gondolatot, szerves egységbe rendezi magát a bevezetést. Az exordium lezárása, mint a többi esetben is, átvezetést képez a részletezéshez: „Sed ne diutius suspensa oratione mea expectatio vestra teneatur: lubet in praesentia temporis habita oratione, unum Christi verborum in cruce prolatorum (quandoquidem crux morientis cathedra fuit erecta docentis) pingui, quod ajunt, Minerva describere.”⁷³ Ez alól az eljárás alól csak a negyedik beszéd tér el némileg, ahol a conclusio egyben a propositiót is magában foglalja: „Sed ne vos Curiales diutius suspensos oratione mea teneam: hominem sola justificari fide, contra Romanenses, Ecclesiae orthodoxae hostes, cum allatis experiis divini mysterii testimoniis, tum expertis patrum, sanctorum Patriarcharum, comprobo.”⁷⁴

A bizonyítás érvrendszereinek arányait Miskolczi Csulyak nem formai, hanem tartalmi szempontok szerint állapítja meg. Így kettő, három, illetve négytagú részekből tevődik össze, kivéve az első beszédet, mely retorikai szempontból a rákövetkező háromtól némileg külön is kezelendő. Kifejezett indoklás (ratio) csak a harmadik beszédben szerepel, ahol – mint korábban szó volt róla – a bevezetés az érvelés tételét is felállítja, vagyis külön propositio nem szükséges. Az indoklás erejét itt egy közbevetett antithesis is erősíti. Az érvek egymásra következése mindazonáltal nem válik pusztá felsorolássá: a második beszédben például, Krisztus utolsó szavairól szólva, amikor a „Consummatum est” fontosságáról elmélkedik, elsőként azt emeli ki, hogy e szavakkal „nihil aliud voluit Christus sanctificari, quam omnes miseriae, infirmitates, dolores, cruciatus, ignominias, opprobria, blasphemias, quibus ab articulo nativitatis ad horam usque mortis, tam anima quam corpore, propter universa universi generis humani peccata obnoxius fuit, completus esse.”⁷⁵ A második és harmadik érv nem rögtön követi az első, hanem az első érvhez egy Krisztus szenvedéséről szóló enumeratiót kapcsol Miskolczi Csulyak, mely mondanivalójában nemcsak elmélyíti, de érzelmileg is színezi, sőt fokozza is azt. Nem véletlen,

⁷¹ *Diar. Apod.* 152r.

⁷² *Diar. Apod.* 157v.

⁷³ *Diar. Apod.* 157v.

⁷⁴ *Diar. Apod.* 165r.

⁷⁵ *Diar. Apod.* 158r.

hogy e felsorolást exclamatiókkal szakítja meg: „O ingentes Christi redemptoris nostri dolores! ô miseram miserrimi pro nobis facti conditionem!”⁷⁶ A negyedik beszédben, ahol az embernek Isten előtti megigazulásáról beszél, a második érv először symplokéval megjelenített átmenet, majd megerősítés („Fides ergo est, et quidem sola fides, non dilectio, non spes, non timor Dei, non resipiscentia, per quam recipimus, apprehendimus, applicamusque nobis Christum, et ejus justitiam ad nostri justificationem”)⁷⁷ után következik csak. Bár a harmadik beszéd a fentiekhez hasonló átkötéseket nem tartalmaz, nem szabad elfelejteni, hogy e beszéd nyújtja a leggazdagabb érvrendszert, szám szerint négy érvet, s azok a retorikai megoldások, amelyek az előbb emlegetett beszédekben növelték a mondandó súlyát, kiemelték hangsúlyos részeit, e bonyolultabb szövésű argumentációban éppen a mondanivaló világos és érthető megjelenítését tették volna nehezebbé.

Miskolczi Csulyak a szó szoros értelmében vett peroratiót csak a második beszédben nem alkalmaz: itt a harmadik argumentatio befejezése vezet el a zárlathoz. Az elsőben, miután bemutatta Cicero életét, így búcsúzik a hallgatóktól: „Dicta est a me causa, Commilitones, et perorata. Jam intelligitis nomen Ciceronis, patriam, parentes, indolem, honores, mortem, opinionem denique post mortem: unum superest, hoc desideratur, in hoc omnibus et singulis elaborandum est: ut non jam fato functum, sed Ciceronem viventem (libros et scripta ejus intelligite) ametis, magnificatis: ô exosculamini divina divini oratoris scripta: ô volvite et revolvite aureum illud eloquentiae flumen, et ut cum Poeta loquar: Nocturnâ versate manu, versate diurnâ.”⁷⁸ Hasonlóan összefogott a harmadik beszéd zárása; a beszéd pápisták elleni, támadó éle miatt, természetesen, egészen más érzelmeket mozgat meg a hallgatóban: „Dicta est a me causa, Curiales, et perorata. Ex quibus universis et singulis obvium prorsus esse confido: quantis rarus Monachorum grex, dum pro vero puro putoque Purgatorio, quod est sanguis agni illis immaculati Jesu Christi, Apologos nobis, et Alcinoi Euandrigus fabellas obtrudit, sese a vertice ad usque calcem magnis et impudentissimis inquinat mendaciis: conscientiasque non illi igni fictitio, verum in exstinguibili gehennae incendio mancipatas, servet, alat: unde nunquam exire, nisi hîc, hîc, inquam, vitam moresque in melius mutârît, licebit.”⁷⁹ A Cicero-beszédhez hasonló adhortációval zárul nem csupán az első, hanem a második („Contemnite Antichristum furem audacia, scelus anhelantem, non fragium naviculae Christi molientem Ecclesiae vero ejusdem ferrum flammamque minitantem. Christus vero, qui caput habet inclinatum ad osculandum, cor apertum ad diligendum, brachia extensa ad complexandum, totum corpus expositum ad redimendum, hunc inquam Christum amate, magnificate, revereamini. Suspiciate vulnera pendentis, sanguinem morientis, cicatricem resurgentis: mementote denique universos et singulos precioso ejus sanguine ab aeterna damnatione, quae cuiusvis incumbat, redemptos esse”),⁸⁰ illetve a negyedik beszéd is („Nunc vos, quibus cum opponendi tum respondendi partes demandatae sunt: hortor,

⁷⁶ *Diar. Apod.* 158r.

⁷⁷ *Diar. Apod.* 166r.

⁷⁸ *Diar. Apod.* 156v.

⁷⁹ *Diar. Apod.* 164r.

⁸⁰ *Diar. Apod.* 160r.

moneoque: ut Syllogismorum examina, voci clarâ, articulâtâ, non obtusa, aut praecipitanti, ad tabulam proferatis. Reliqui interea tranquille sedentes, aures arrigite, labella digito compescite, eos auscultate: et similiter Syllogismos artificiose extruere, discite”).⁸¹ Ezzel szemben a harmadik beszédben fohással zárja mondanivalóját: „Nunc tibi omnipotens aeternae Deus Pater Salvatoris nostri Jesu Christi gratias, quantas pectoris angustia concipere possumus agimus maximas: quod verbum tuum pulsus densissimus tenebris haereseôn aeternum nobis pure, contra omnes auferas a nobis, neque nos fame verbi tui contabescere sinas, oramus. Insuper quoniam sancte Parens tu es salus et fortitudo nostra, tu asylum, tu perpugnaculum: nos vero oves tuae, populus tuus, haereditas tua, ardentissimus petimus votis, ut Ecclesiam tuam, domicilium Euangelii Filii tui, adversus innumerabiles hostium nominis tui myriadas, contra quam nunc insurrexerunt, clementer protegas, defendas: defendas, inquam, ô Deus et exurgas, atque ut consuevistis, eorum, qui se adversum te efferunt, dentes confringas: ne pro libidine sua Ecclesiam tuam dilacerare valeant: ostendasque tuam esse salutem, atque tua bonitate humanis licet destitutum perfidiis, posse tamen adhuc his extremis casibus juvari populum tuum, per et propter Filium tuum ἡκέτην καὶ μεσίτην nostrum Jesum Christum, Amen.”⁸² Az Istenhez forduló ima csak ebben a beszédben szerepel zárófunkcióban, egyéb előfordulásakor a különböző beszédrészek összekötését végzi el.

Miskolczi Csulyak görögországi beszédeiben az idézetek egymástól eltérő funkciót látnak el: az ókori szerzők formái, a Szentírásból vett citátumok tartalmi vonatkozásban erősítik hitelükkel az oratókat. Kivétel ez alól ismét az első beszéd, amelynek nincsen teológiai vonatkozása. Az idézetek használata megfelel annak a protestáns eszménynek, amelyben a klasszikus világ átkölcsönzött és tekintéllyel megalapozott igazságai, továbbá a Szentírás megingathatatlan kijelentései jelentik a fő forrásokat. Példaként álljon itt az utolsó görögországi beszéd! A bevezetésben Iszokratészre hivatkozva indítja a beszédet: „Isocrates, clarissimus totius Graeciae orator et Antistes, in eâ, quam ad Daemonicum scripsit παραίτασις, praecipit: duo tantum loquendi tempora constituendum esse: alterum de rebus notis plane cognitibus; alterum de iis, quae necessario essent dicenda. Magnifica vero vox, et magno viro et sapiente digna: quâ admonemur, nullam unquam rem, cujus origo et natura incomperta nobis, dictuque minime necessaria essent in medium esse proferendam.”⁸³ Miskolczi Csulyak a gondolatból levont tanulsággal aktuális beszédhelyzetét festi le: „Quae dum ego mecum tacitus recolo: accisamus doctrinae meae supellectilem considero: totus horresco. Nec injuria. Etenim, si doctrinae, quâ desum quaedam in medium laturus, naturam perpendo: vereor ne in justam justae reprehensionis notam incidam. Ea nam quamvis excultis coelestis sapientiae cultoribus sit sat bene nota: mihi tamen inexercitatio, facultatisque hujus minime gnaro, vix per transennam conspecta est. Consolatur me nihilominus partim candor uniuscujusque vestrum erga me non fucatus: partim vero necessitas ipsa, nomen officii mei, verba ex hoc loco faciendi.”⁸⁴ Viszont a

⁸¹ *Diar. Apod.* 166v.

⁸² *Diar. Apod.* 164r.

⁸³ *Diar. Apod.* 164v.

⁸⁴ *Diar. Apod.* 164v.

páli (Róm. 3), illetve órigenészi (In Rom. Lib. 3,3) idézetek már a beszéd tartalmi részében, a confirmatio teológiai érvei között említetnek.⁸⁵

Szó volt róla, hogy feltehetőleg iskolai jellegűből adódóan Miskolczi Csulyak görli-tzi beszédei bőségesen élnek a legkülönbözőbb retorikai fogásokkal, illetve alakzatokkal; ám több olyan jelenséget is megfigyelhetünk e korai beszédekben, amelyek későbbi, érett oratióiban is stílusát meghatározó jellegzetességei maradnak. A hasonlósággal (exemplum) a négy korai beszédben csak egyszer él: „sacram scripturam unicum veritatis cynosuram et amussim, ceu Theseüs filum Ariadnes sequimini: quam secuti in manibus erit victoria et triumphus.”⁸⁶ Később a példák összetettebbé válnak. Tarcali nagypénteki beszédében Judással kapcsolatban már többszörös példát alkalmaz: „Celebratur ab Historicis pietas Aeneae erga patrem Anchisen; quem ardente Trojá cum nulla salutis, res appareret, senio confectum humeris imposuit, atque e mediis flammis eripuit. Celebratur quoque gratitudo Cleobis et Bitonis Argivorum erga matrem, quam ad festum Junonis ad templum bobus junctis oporteret ferri, boves vero ex agro eis ad horam praesto non essent, hi juvenes exclusi tempore iugum subentes, plaristrum, quo mater vagebatur, per quinque at quadraginta stadia ad templum portaverunt. Judas vero patrem, matrem, creatorem suum non portavit humeris, nec plastro imposito vexit: sed ut Judaei perimerent autor extitit.”⁸⁷

Miskolczi Csulyak retorikai stílusának meghatározó tulajdonsága az exclamatiók gyakori alkalmazása. Már a görli-tzi beszédekben igyekszik a felkiáltásokat kérdésekkel és kérdésre adott válaszokkal bővítve alkalmazni. A második beszédben: „Ô egregios satisfactionis patrones! Si isti egregii et non scelerati potius sunt nominandi: nonne tam crassat imprudentiae, nescio, an melius impietatis possem dicere, pudet?”⁸⁸ A harmadikban: „Si non sunt: num statuitur Maculatorium? Purgatorium dicere volui, semper hinc erro. Num suffragatur vobis? Absit. ô stultos Monachos! ô caninam (ut cum [...]) Hieronymo loquar) Jesuitarum Pseudonymorum facundiam! ô praeclaros Euangelii interpretes, patronos falsitatis, correctores veritatis!”⁸⁹ S ez a szerkesztésmód – egyebek között – az előbb idézett tarcali beszédben bukkan fel újra: „O magnos et intollerabiles Messiae dolores! ô gravem acerbamque Jesu Christi Dei hominis conditionem! Quis tam fuit illo tempore durus et ferreus qui non Christi miseriis commoveretur? ecquis fuit, quin ad cruciatus, gemitus, suspiria, lamentationes Jesu Christi lachrymas profunderet? quando non solum homines sed ipsa etiam elementa lachrymis Christum patientem prosequuntur?”⁹⁰

Cicero-tanulmányainak talán leggyümölcsözőbb eleme az adiectio alakzatainak sokszínű és változatos alkalmazása. Egyszerűbb formájában ez pusztá reduplicatiót jelent

⁸⁵ *Diar. Apod.* 165v.

⁸⁶ *Diar. Apod.* 166v.

⁸⁷ *Diar. Apod.* 184v–185r.

⁸⁸ *Diar. Apod.* 159v.

⁸⁹ *Diar. Apod.* 162v.

⁹⁰ *Diar. Apod.* 182r.

(„penitus denique cognoscite, cognoscite, inquam, Gallicum illum Platonem”),⁹¹ vagy halmazást („reperiemus profecto nullum, quod magis instar adamantis inter pretiosissimas margaritas, emineat, quam vox haec aurea, cedroque dignissima, eminet, splendet, emicat. Qua sane nihil aliud voluit Christus sanctificari, quam omnes misérias, infirmitates, dolores, cruciatus, ignominias, opprobria, blasphemias”).⁹² Többször alkalmazza a kötőszók ismétlésével elérhető hatásnövelést. Az első beszédben: „Etenim si scientiam viri divini, si virtutem, si res denique gestas ob oculos profuerimus siquidem nemo ipso juris peritior: nemo fide, religione, private in patriam diligentior aut sanctior commemorari poterit.”⁹³ A harmadikban: „si omnes Legendorum (ut vocant) Sanctorum recessus, si Breviarii Papistici viscera, si denique Liturgiae Sancti Jacobi, Chrysostomi et complurimorum suppositorum Ecclesiae Romanae librorum abdita ad amussim investigaverimus: nihil profecto igne Purgatorii, quod utilius, fructuosius, denique quaestuosius Catholicis foret fratribus reperiemus.”⁹⁴ A negyedikben: „Si gratis justificamur: si solo merito Christi justificamur: si sola denique fides apprehendit satisfactionem mediatoris: exulat profecto bonum opus.”⁹⁵ A kötőszók ismétlése a gondolati elem ismétlésével egyúttal fokozást nyújthat, mint második göröltzi beszédében: „De coelo in has mundi oras descendit; ut nos in coelestia gaudia ad se transferret: peregrinatus est; ut nos in coelestia gaudia ad se transferret: peregrinatus est; ut nos ovium instar dispersos, cives, haeredesque regni coelorum faceret: factus omnium est pauperrimus; ut nos divites et bonis omnibus affluentes redderet: exul; ut nos ab exilio tristissimâque Satanae servitute reduceret: factus maledictio; ut eam, quae nobis incumbibat maledictionem in se reciperet: passus sub iudice; ut nos a severo Dei iudicio, quod omnes manebat, eximeret: passus denique corpore et anima; ut corpus et animam nostram ab aeterna damnatione liberaret.”⁹⁶ Nem kisebb feszültséget tud kelteni a tárgy ismétlése, így a második beszédben: „Nam quoad longissime potest mens nostra respicere spacium perteriti temporis, et pueritiae memoriam recordari ultimam, inde usque repetentes, hunc videmus profecto omnium sub hoc extenso coeli fornice spiritum vitalem trahentium conditorem: hunc perenne sapientiae coelestis fontem: hunc verum Catholicae vere sic dictae Ecclesiae Pontificem: hunc denique ex tristissima Satanae tyrannide, perruptis vinculis mortis unicum liberatorem.”⁹⁷ Még erősebb hatást kelt Miskolczy Csulyak, amikor kérdés és válasz ritmikus ismétlődését alkalmazza, a második beszédben így: „Quid nam (ut multa paucis complectar verbis) praefiguravit factum Abrahami, filium suum unigenitum Isaac immolare volentis? Nonne immolationem unigeniti filii Dei. Quid serpens ille aeneus in solitudine jussu Domini a Mose in ligno erectus? Nonne Christi in crucem exaltationem. Quid Jonae triduum in ventre ceti piscis commoratio? Nonne triduanam Christi in

⁹¹ *Diar. Apod.* 163r.

⁹² *Diar. Apod.* 158r.

⁹³ *Diar. Apod.* 152r.

⁹⁴ *Diar. Apod.* 160v.

⁹⁵ *Diar. Apod.* 165r.

⁹⁶ *Diar. Apod.* 158r.

⁹⁷ *Diar. Apod.* 157r.

sepulchro quietem. Quid denique Regius psaltes vir secundum cor Domini, verusque Messiae typus et figura? Nonne Christi abjectionem, humiliationem denique contentum.”⁹⁸ A hatás növekszik, ha ugyanarra a válaszra kérdez rá újra és újra. A negyedik beszédben így: „Quid quaeso protomartyrem Abelem compulit, ut majoris pretii sacrificium offerret Deo, ipso fratre Caino? Fides. Quid fuit causae quod Enoch curru in coelum igneo fuerit translatus, ne videret mortem? Fides. Quid Abrahamum coëgit, ut vicatus auscultaret Deo? Fides. Quid ad offerendum Isaac filium unigenitum? Fides. Quid Isaacum, ut de futuris benediceret filio Esau et Jacob? Fides. Quid denique ipsum Jacobum, ut filiis Joseph bene precaretur jam jam moriturus? Fides.”⁹⁹ 1608-ban tartott tarcali beszédében hasonlóan emeli ki a grammatika jelentőségét: „Quid nam largitur cuipiam puram largamus Latini sermonis segetem? Grammatica. Quid facit ut secretiores animi tui cogitationes omni detera barbarie cum aliis apte communices? Grammatica. Quid facit ut omnium, quos sol unquam vidit, Romanorum scripta dextre intelligas, intellecta promas, prompta summa cum voluptate in usum seponas tuum? Grammatica. Quid facit ut quod volueris memoriae thesauro includas, inclusa aliis persuadeas? Grammatica.”¹⁰⁰ Természetesen ezt az ismétlést nemcsak fogalmakkal, de élő személlyel kapcsolatban is használja, például Bocskairól megemlékező beszédében: „Quis ergo nobis periclitantibus manum auxiliatricem tulit? Princeps Bochkai. Quis Ecclesiarum Ungaricarum curus Eliae extitit? Bochkai. Quis nidum Germanorum a rabie perpurgavit? Bochkai. Quis Germanos Germanos ex patriâ nostra exulare jussit? Bochkai.”¹⁰¹ Kevésbé drámai hatást keltő, de a Miskolczi Csulyak-oratiók éppoly kedvelt alakzata a melléknévi igenevek egymásba fűzött ismétlése, mely szintén fokozást eredményezhet. A második görllitzi beszédben így: „verba ejus quae sunt spiritus et victa audire, audita conservare, conservata propagare, totumque vitae nostrae cursum, gressus, cogitationes, mentem denique ipsam ad eum, tanquam ad certum Canonem dirigere.”¹⁰² Későbbi, 1607-es tarcali karácsonyi beszédében pedig: „Porro pastores Christum quaesitum inveniunt, inventum contemplantur, contemplatum admirantur admiratum adorant.”¹⁰³

*

A példákat bőségesen lehetne tovább sorolni, de talán ennyi is elég, hogy megéreztesük: egyrészt a görllitzi beszédek retorikai eszközeinek későbbi alkalmazásai, akár latin, akár magyar nyelvű beszédeit vesszük figyelembe, alátámasztják vélekedésünket, miszerint e korai beszédekben lényegében már a későbbi neves szónok jelenik meg előttünk, másrészt azt mutatják, hogy Miskolczi Csulyak István már a görllitzi gimnázium falai között is Cicero érdemes tanulmányozójaként lépett hallgatósága elé. Közhelyszerű

⁹⁸ *Diar. Apod.* 158v.

⁹⁹ *Diar. Apod.* 166r.

¹⁰⁰ *Diar. Apod.* 178r.

¹⁰¹ *Diar. Apod.* 191r.

¹⁰² *Diar. Apod.* 157v.

¹⁰³ *Diar. Apod.* 175v.

megállapítás a szakirodalomban, hogy a protestáns iskolákban elsősorban a retorikatanítás gyakorlatát helyezték az előtérbe,¹⁰⁴ amint mi is utaltunk erre Miskolczi Csulyak retorikai tanulmányairól szólva. A Melanchthon utáni retorikai kézikönyvek – mint Kecskeméti Gábor megjegyzi – „olvasmányokat tartalmaztak, a tudnivalókat pedig gyakran kérdés–felelet formájában tömörítették és egyszerűsítették. Eszményük a teoretizálás helyett a példákkal tanítás, olvastatás volt.”¹⁰⁵ Ennek az oktatási elvnek Miskolczi Csulyak korai beszédei eleven bizonyítékait nyújtják.

¹⁰⁴ D. KNOX, *Order, Reason and Oratory: Rhetoric in Protestant Latin Schools = Renaissance Rhetoric*, ed. P. MACK, Basingstoke etc., 1994, 65 skk.

¹⁰⁵ KECSKEMÉTI, *i. m.* (1998), 32.